

CLIFFORDDAL SZEMBENÉZVE

Lawrence utópiája

VARGA ZOLTÁN

„Nem remekmű” — olvastam valamikor D. H. Lawrence híres, sőt egykor hírhedtnek számító regényéről, a *Lady Chatterley szeretőjéről*. Legalább egy-másfél évtizeddel azután, hogy, ha jól emlékszem, még a húszon innen, a könyvet első ízben olvastam. Úgyszólván a véletlen jóvoltából és csonkított-finomított fordításban, nem is egészen értve, miért is a rossz híre. Jellemzően még címét is illedelmesre cizellálták: *Lady Chatterley és a kedvese*, ámbár az 1930-as magyar kiadás címlapjának hátoldalán is ott állt az eredeti cím: *Lady Chatterley's Lover*. Arról, hogy az akkor már létező szerbhorvát fordításban olyan részletek és szavak is találhatóak, amelyek a magyar változathoz hiányoznak, később hallottam csupán. Nem ismertem azonban a könyv szerzőjét, sem helyét, szerepét az angol irodalomban — mindaddig, amíg utána nem néztem az akkor egyetlen rendelkezésemre álló forrásban, az *Új Idők Lexikonában*. Mégis nagy regénynek éreztem, meglehet, talán remekműnek is. S kiváló alkotásnak érzem ma is, sok év után, immár csonkítatlan fordításban újraolvasva. Anélkül azonban, hogy a „remekmű” minősítéséért való sfkraszállást érdemesnek tartanám, függetlenül attól, hogy az immár komplett „pornós” részletek módosítanak-e valamit az összképen.

Ezért is kár talán, hogy egykori és már túlhaladottnak számító minősítése következtében, úgy látszik, ma is pornográf műként él a köztudatban, s alighanem ilyenként is érdeklődnek iránta. Legalábbis Pesten, mivel ottani rokonaimtól hiába kérem, méghozzá időnyerés céljából telefonon, ott is a mentegetőző magyarázat a hívásomra küldött levélben: „mert nagyon szexes”. Végül mégis itt bukkanok rá, a helyi Forum-boltban, hiába, vidéken élünk... „Te ilyen ódivatú pornót olvasol?” — mondja különben barátom is a telefonba, miután beszélgetésünk érdemi részén túljutva megkérdezi, hogy éppen mit is csinálok. „Annál azért mégis több”, válaszolom, s próbálnám is véleményemet néhány

szóval megindokolni. De a szavamba vág: „Úgy látom, esszé lesz ebből.” Kritikusként és szerkesztőként bizonyára nem minden kiugrató célzás nélkül, valójában azonban érlelődő szándékomat tetten érve már.

*

Mert már az újbóli olvasás kezdetén ilyenféle elképzelés motoszkál bennem. A várhatóan kialakuló újraértékelésnek valamiképpen hangot is adni, lehetőleg úgy, hogy a regényt a maga korába illesztve nézzem. Valamennyire is „múltbeli” irodalmat különben már rég nem is tudok másképp olvasni: nekem egy Ibsen-, Strindberg- vagy Csehov-dráma mindenképpen a múlt század második felében játszódik, súlya mindekelőtt úgy esik latba, hogy mire reagál, milyen környezet hatására és minek *ellenében* született, illetve a „mát” úgy keresem benne csak, mint csirájában való észrevezését valaminek, amit napjainkban már azért lehetetlen nem észrevenni, mert teljes súlyával ránk nehezedik. Ez azonban nem elvárás a részemről, inkább a nem várt többlet feletti örömet jelenti csupán. Amire Lawrence regénye szintén lehetőségeket kínál. Még ha súlyát elsősorban az jelenti is, hogy „szituációba került” a maga korával.

Mármint az angol húszas évekkal. Amikor is, bár a nemek közötti kapcsolatokban a felszínes és önmagáért való „dzsesszes flörtölés” bizonyos rétegeknél már szinte kötelezően terjedőben van, értelmiségi, illetve „felsőbb” körökben pedig Freud és a nemiség is társalgási téma már, holmi rendíthetetlennek látszó talpkő gyanánt továbbra is jelen van a viktoriánus erkölcs szemforgató prüdériája. Az első világháború minden hagyományfeldúló hatása ellenére is olyan szívóssággal élve tovább, hogy a Lawrence regényét sújtó tilalom, érvényében a második világháború utánra is átvélve, 1960-ban került csak visszavonásra. Hogy ezután, törvényszerűen csapva át a másik végletbe, irodalmi vonalon egyik mintaként szolgáló előfutára legyen az ún. szexforradalomnak. Alighanem pusztán a nyelv dolgát illetően is, sokban hozzájárulva ahhoz, hogy a nagy nyelvtérületek közül éppen a korábban legszemérmesebb angolszász irodalom váljon, szinte egy már kiveszőben lévő szókimondó is újraélesztve, nemcsak „szókimondóvá”, hanem úgyszólván a pornográfia anyanyelvévé is egyúttal. De hát a könyv akkor még részben csak eljövendő katalizatori szerepéről a regény első olvasásakor természetesen még mit sem sejtettem.

Annál inkább megragadott a „ronda közép-angliai ipari táj” leírása a maga nyomasztó sivárságával. Előképeként mindannak, ami napjainkban, szmogjaival, savas esővel és tömeges halpusztulásaival, rég nem csupán közép-angliai és nem is csak „ronda”, hanem mindinkább bolygónk egészének életét fenyegető „eleven” veszedelem is. És amivel Lawrence az e környezetben úgy-ahogy szigetként még megmaradt termé-

szetet, az erdőt, a több helyütt hozzáértő botanikus részletezéssel megelevenített „rügyfakadó” flórát helyezi szembe — ma már némileg giccskelléknek számító hátteret is festve helyenként a regény egyik-másik szerelmi jelenetéhez. Utópisztikus álmokat is melengető egyéni színezetű „ideológiai” járulékként vetve fel „az emberiség téves irányban fejlődik” kérdését is, ebből fakadó gépgyűlöletével egybefonódottan, szenvedélyesen utasítva el mindent, ami „mechanikus”, társadalmi vonatkozásban is az „élő” szinonimájának érzett „organikus” mellett kiállva, „nagy lotyó-istennőként” emlegetve korának máig is változatlanul fenn trónoló bálványait: a pénzt és a sikert. Némileg beskatulyázó megnevezéssel élve: romantikus antikapitalista kiindulópontból fogalmazva meg a maga „vitalizmus”-ként számon tartott szemléletmódját — ami viszont akkor is érzett nyilvánvaló értelemellenessége, antiracionalista tendenciája miatt már annak idején is taszítólag hatott rám. Kihívásként is, mondhatnám, kesztyűdobásként.

*

Nemcsak ez váltott ki belőlem bizonyos ellenérzést, hanem Clifford figurája is. Az a mód, ahogyan háromszögének egyik tagját, a derékon alul benult Cliffordot, a szerző elénk állítja. Természetesen a magam „cliffordí” helyzete miatt. Nem mintha vele szemben megkülönböztetett tapintatot, kenetteljesen „humánus” megközelítést vártam volna el, mivel lényegében már akkor is azt tartottam, hogy az író, ha a keze ügyében találja, hát csak hajtsa el azt a bizonyos malomkövet minél messzebbre. Nem sokat törődve vele, hogy „ki tudja, hol áll meg, kit hogyan talál meg”. Enélkül ugyanis szó se lehetne valamirevaló írói vállalkozásról. Mégis feltámadt bennem az indíttatás, hogy valamiképpen visszahajtsam. Tőlem telhető tárgyilagossággal és „antivitalista” módon, tudás- és értelempártian mindenekelőtt. Nagyon is Lawrence-nemszerette, de annál nélkülözhetetlenebb eszközök segítségével.

Mert hát a malomkő mégiscsak talált. Vagy inkább sűrőt csupán. Hiszen az emberi élet egy nagyon is fontosnak tudott oldalát cseppet sem mellékesnek érezve, de eleve a „totális semmire” számítva csak, valamennyire mégis sikerült elhajolnom előle. Minden horzsolás nélkül azonban csakis úgy úszhattam volna meg, ha a könyvet, mindjárt az elején ráébredve, mire megy ki benne a játék, egyszerűen leteszem — ilyesmire azonban sose voltam éppen hajlamos, ennél mindig is inkább hízelegtem magamnak a szembenézés képességével. Akár a magam helyzetének „elárulásáig” menően is. Ezért is fogtam fel a regényben történeteket alapjában véve egy helyzet logikus következményének, természetesnek. Attól eltekintve is, hogy mennyire volt része Lawrence „írói manipulációinak” abban, hogy Clifforddal szemben inkább feleségével, Connie-val érezzek együtt. Még ha Clifford beállítását illetőleg érezni

is véltem valamit az író némi kötelező szájalommal vegyített viszolygásából, már-már lenézéséből, ráérezve egyben valami emögött rejlő félelemre is. Mit sem tudva ekkor még az író életéről és haláláról, feltételezve csak, hogy éppen életkultuszából adódóan lenne képtelen elviselni nem is feltétlenül egy cliffordi élethelyzetet, hanem általában is a betegséget, a közeledő vég fenyegetését. Később tudtam csak meg, Aldous Huxley Lawrence válogatott leveleihez írt előszavából, mennyire valósnak bizonyult ez a következtetés. Vagyis hogy az életrajongó, a „vitalista”, védtelen bizonyosfajta fenyegetettségekkel szemben, képtelen a „redukált élet” sztoikus vállalására, alkotói adottságok mellett arra is tehát, hogy utolsó percéig, mintegy a halállal versenyt futva dolgozzon. Számára a hisztérikus reagálás, a kétségbeesés, az összeomlás a természetes. Vagy az, amit a másik, Lawrence-hez életérzésben sokban hasonló, de kevésbé programszerűen fellépő nagy vitalista, Hemingway tett, vadászfegyverrel vonva le a konzekvenciát. Persze a Huxleytól kapott információ kapcsán kétségtelenül éreztem bizonyos elégtételt — féltő, hogy némi kajánságot is.

Alapjában véve azonban inkább tanulságokat igyekeztem levonni Clifford figurájából. Lehetőleg nem hasonlítani hozzá, melegebbnek, „spontánabbnak” látszani nála, bonyolultabb „rokonszenvkeltési technikát” alkalmazni, mint amire ő képes. Még így, az eleve megbűnhődöttség állapotában sem sok sikerrel deklarálva önmagam előtt mentségként olvasféléletet, hogy az intellektuális fölény sok mindenre feljogosít, vagy hogy az adott és természetesnek tekinthető erőviszonyok kijátszása és ellentétükbe fordítása egyike a legizgalmasabb lehetőségeknek, amelyeket az értelem magában hordoz.

*

„Korunk eredendően tragikus, éppen ezért nem akarjuk tragikusnak látni. A világhatalmasztrófa utáni romokon élünk, s építgetjük új kis hajlékainkat, istápoljuk új kis reményeinket. Kemény munka: sima út nem vezet a jövőbe, kerülőket kell tenni, akadályokon kell átvergődni. Élni kell, még ha reánk szakadt is a mennybolt” — idézi a regény egy részletét az új kiadás utószóírója, Kéry László, majd a következőket fűzi hozzá: „Nagyjából ebben foglalható össze Lady Chatterley álláspontja. S az író ezt a könnyed hangot az egész Chatterley-szituáció rajzában képes megőrizni, Sir Clifford háborús sebesülésének, háború utáni bénaságának ábrázolásában is. Ez menti meg attól, hogy akár egyetlen lépést tegyen az érzékenység irányába, de attól is, hogy szatírája egy hadirokkant kigúnyolásává süllyedjen. Ami Sir Clifforddal történt, arról tárgyilagos képet kapunk. Ami Sir Cliffordban mint jelképben előttünk áll, egyre ellenszenvesebbé válik.”

Igen, nyilvánvalóan. Csakhogy Clifford figurája annak idején első-

sorban tükör volt a számomra. Előre figyelmeztető mementó, hogy válasszom az elkerülhetetlen vereségre ne Clifford válasza legyen. Taktikai természetű tanulság is talán — jó előre, lényegében még annak reménye nélkül is, hogy akár a vereségre is adódjon lehetőségem. Úgyhogy naiv olvasóként még nem is éreztem eléggé Clifford szimbólum voltát. Legfeljebb megsejtettem csak. Azt is inkább utólag, de azért jóval előbb, semhogy egy, a regényről szóló értekezés erre figyelmeztetett volna. Külön arra is, hogy Clifford, éppen kiszolgáltatásával és kiszolgáltatottságával lesz az uralkodó osztály szimbólumává, olyképpen, hogy bénasága és férfiúi tehetetlensége ennek az osztálynak a tehetetlenségét és átvitt értelemben vett termékétlenségét is jelképezi. Jól bevált recept szerint, de inkább jelképes igazsággént csak. Mivel, legyen szó akár impotenciáról, akár csak sterilitásról, az élettani értelemben vett „teremtőképesség” vagy annak hiánya mégsem függ össze közvetlenül az igazi kreativitás képességével, azzal, ami, szemben az állatvilággal, az ember számára adatott csupán. Végére is ez a biológiai fogyatékoság stimuláló tényező is lehet, pótléka amannak, mint ahogy előadódhat fordított helyzet is, amikor az utódnevelés gondja és felelőssége zavaró tényezőként szerepel. Akadályként a „magasabbrendű” alkotói önmegvalósításnak. És talán az az észrevétel se egészen alaptalan, hogy az ember a nemzést, sőt a szülést jobbra elmaradott tudatszint mellett érzi csak teljesítménynek. Még ha ebben része lehet bizonyos értelmiségi sznobizmusnak, sőt talán a „nagy lotyó-istennőnek” is, amit mintegy Lawrence-nak igazságot szolgáltatva jegyzek itt meg, attól tartva, némileg a vitalista szemlélet bosszantására írtam le a „magasabb rendűt”, s nem annak tagadásaként, hogy az a szimbólum, amelynek jegyében Lawrence Clifford figuráját megformálta, végső fokon találó és helyénvaló is.

*

Clifford ennek ellenére mégsem kezelhető pusztán szimbólumként csak. Éppen mert valóságos emberként van jelen a regényben, ugyanazon a realitásszinten mozogva, mint a háromszög másik két tagja, illetve a többi szereplő. Ez pedig így is van jól, ha nem így lenne, az csak a regény kárára válna. És mivel Lawrence valóságos emberként bánik vele, ezért kell ugyanezt tennünk nekünk is, megkérdezve akár azt is, miért nem igyekszik regényalakját jobban megérteni, még ha itt a „megértés” akkor sem feltétlenül azonos a rokonszenvesebb beállítással, ha bizonyos köze van a belülről való ábrázoláshoz. Mindenképpen indokolt kérdésfeltevésnek tetszik ez, bármennyire nem él is az író egyik szereplőjének az esetében sem az akkor még különben sem általánosan elterjedt belső monológ eszközeivel. Válaszként a kérdésre talán még az se eszik túl messze az igazságtól, hogy azért, mert fél tőle, iszonyodik figurájától, illetve a szituációtól, amelybe behelyezte. De talán hagyjuk a belső indítékokat,

Érdekesebbnek látva azokat a szempontokat, amelyeket Lawrence, természetesen szintén „belső indítékokból” táplálkozó mondanivalója, egész regénykoncepciója határoz itt meg. Az, hogy ennek érdekében három főszereplője közül kivel kíván leginkább azonosulni. Régi, magától érteődőnek tetsző regényírói fogás ugyanis, hogy a szerző elsősorban azokat a hőseit ábrázolja belülről, érzés- és gondolatvilágukat lehetőleg minél közvetlenebbül megmutatva, akikkel azonosulni kíván vagy legalábbis rokonszenvezik. Ellenkező esetben fennáll a veszély, hogy olvasójában „negatív” hősei iránt is rokonszenvet és megértést támaszt. Jó példa ennek elkerülésére Flaubert, aki híres „impassibilité”-ja ellenére, mindig egészen röviden és felületesen foglalkozik csak Bovary doktor „belvilágával”, amiért is könnyen sikerül korlátoznak, tünynak és tehetetlennek megmutatnia. Lawrence-nél nem ennyire feltűnő ez az arányeltolódás a másik két regényhős javára, de azért eljárása mégis sokban hasonló. Cliffordnak ugyanis főleg a viselkedését, külső reakcióit írja le, el kell ismerni, sokszor ijesztően jól (ebben legalább kompetens vagyok), gyakran meg is szólaltatja, ám a tudatában végbemenőket, egyfajta „kórleírást” nyújtva, inkább átmeséli csak. Lényegében ilyen eszközök folytán mutatkozik tehát Clifford merevnek és kicsinyesnek. Bizonyos értelemben kegyetlenek is.

*

Valamennyire kétségtelenül. Legfőképpen az uralkodó és alárendelt rétegek viszonyáról vallott nézeteiben megnyilvánulva, amelyeket egy beszélgetés folyamán fejt ki Connie-nak. Így igen, de nem úgy, ahogyan azt a regény új keletű rossz filmváltozatában láttuk, mivel az a részlet, ahol Clifford megvereti a két vadászó bányászt az őket rajtakapó és eléje állító vadőrrel, nincs a regényben.

Különb, mint afféle, Clifford képletét erősen primitivizáló részletre, szót sem lenne érdemes vesztegetni rá, ha nem jutna váratlanul szegény O. Jóska az eszembe. Mentséggént persze az is, hogyan is érthettem volna meg én akkor, mit jelent számára az a kis piros autó, amely eredeti üzemképes állapotában az asztal szélén megfordult és visszafelé folytatta útját, meg az a már szintén használhatatlan ceruzaheggyező, amely szinte hajszálpontos mása volt régimódi, felül boltozatosra formált rádióknak. Eltűnésükről is akkor értesültem csak, amikor a keservesen jajveszékélő és kapálódzó rongyos gyereket a kertészinasok elem hurcolták, majd, akkor még nem az én indítványomra, két pofon után útnak engedték. Azt tudtam, vagy inkább úgy tudtam csak, hogy lopni nem szabad. Ezenkívül más bűne is volt: egyszer, nem tudom, miért, jelen se voltam, óvodából hazatérőben lévő öcsém orrát törte be. De még ez is az én szememben számított bűnnek inkább.

Ezért kapott tehát verést O. Jóska kétszer is felbujtatásomra. Egyszer

úgy, hogy miután néhány, ilyen feladat vállalására mindig kész nagyobb fiúnak azt ajánlottam, keressük meg, percek múlva véletlenül éppen felbukkant, máskor meg úgy, hogy — legalább fél év eltelte után — testületileg érte mentünk, és az ellenségeskedést rég elfelejtő fiút álszent arccal játszani hívtuk. Nemcsak álnok tervet valósítva meg, hanem utólag bántón visszatérőt is: mert sok év után, már felnőttként elbeszélgetve egyszer Jóskával, akaratlanul is arra gondoltam, sejtette-e bennem az értelmi szerzöt. És hogy nyilván eszébe se jut feltételezni a bennem kísértő képet: agyonviselt sáros cipőjének látványát, ahogy tehetetlenül és kétségbeesetten az égre kalimpál.

Lélektanilag tehát — sajnos — a filmbeli jelenet nem is megalapozatlan egészen. Éppen csak ennek a közvetett agresszióknak nyíltan vállalt szadizmusa sehogyan sem áll összhangban Clifford kínos ügyelésével a látszatra, meg általában sem neveltetésével, „úriember” voltával. Úgyhogy végeredményben rosszul és átlátszóan „tesz rá még egy lapáttal” a Lawrence-i beállításra. Azt a jelenséget véve célba, hogy a maga erejéből verni nem tudó „megveretőt” az emberek hajlamosak ellenszenvesebbnek érezni a saját kezűleg megverőnél. Sokszor ugyan joggal, de mégis egy jellemző és ősrégi gyökerű erőtisztelettel összhangban.

*

Minden, fokozódó elembertelenedésével párhuzamosan növekvő éleselméjűsége ellenére ugyanis Clifford mégsem mondható annyira kegyetlennek, mint inkább korlátoznak és középszerűnek. Valamennyire akkor is „abszolút” értelemben, ha ezek a tulajdonságok társadalmi helyzetéből fakadnak, mivel az „osztályelődítéletek” és általában a csoportnormákhoz igazodás jelei szükségképpen a középszerű személyiség esetében mutatkoznak meg primér, „naiv” formában, olyankor, ha a fölébük növés, a saját helyzetüktől való elvonatkoztatás képessége nincsen meg bennünk. Vonatkozik ez persze betegsége, rokkantságra is. Jól tükröződik ez a földbirtokos és bányatulajdonos Clifford viszonyában feleségéhez, Connie-hoz mindenekelőtt. Abban, ahogy tragédiájának bekövetkezte után is természetesnek veszi „gyakorlatban” mindössze egyetlen hónapon át létező házasságának fennmaradását, annak törvényességében, illetve saját társadalmi és vagyoni helyzetében bízva csak, bármennyire is csupán „konvencionális szerelem” folytán jött létre, és kezdeti állapotában se jellemezte túl magas érzelmi vagy érzéki hőfok. Lawrence beállításának jóvoltából ugyanis szó sem esik itt arról, hogy rokkantságának bekövetkezte után Clifford, esetleg nem is egészen őszintén, de felajánlaná feleségének szabadsága visszaadását, sőt Connie természetes „asszonyi jogainak” kérdését is azután teszi csak szóvá, hogy erre fel szabadultabb szemléletű apósa hívja föl a figyelmét: ekkor mond csak olyasmit, hogy nem lenne kifogása egy szerető ellen, akit természetesen csakis „társaságbeli” férfiként tud elképzelni, ilyentől akár egy örökös

is szívesen venne. Annál nagyobb tehát elképedése, mikor kiderül, hogy ezt a szerepet egészen más kategóriába tartozó valaki tölti be: tulajdon vadőre, Oliver Mellors — természetesen, a botránytól tart mindenkélelt. Korlátaival összhangban Clifford tehát sem nem annyira érzelme-gazdag és mély, hogy valóságosan átérezze az asszony helyzetét, sem nem annyira rafinált, hogy éppen más irányú kapcsolatainak megértése révén igyekezzen az asszonyt jobban magához fűzni, olyan légbört te-remtve, hogy ezek a kapcsolatok beszélgetés tárgyát is képezhessék ket-tejük között. Nem feltétlenül két egymást kizáró tulajdonság ez külön-ben, belső ellentmondásként ugyanazon személyiségen belül is létezhet tehát, sőt alighanem éppen ez nyújthatna némi reményt Clifford számára ahhoz, hogy a harmadik „hatáskörét” úgy-ahogy az „őt megillető hely-re” korlátozza csak, esetleg a vele való barátság, tehát gyengéinek meg-ismerése segítségével. Nem mintha ez feltétlenül sikerrel is járna, sőt nyilván más ponton gabalyítaná össze a dolgokat, sőt okozna lelki gu-bancokat, mégis ez lenne az egyetlen esély Clifford számára, hogy to-vábbra is „játékban maradjon” valamiképpen. Ám mivel mindezzel meg sem próbálkozik, nem is gondol rá, elsősorban ezért hiszem el róla alkotójának, hogy rossz író. De persze az is az igazsághoz tartozik, hogy Clifford erre már csak azért sem lehet képes, mivel egyáltalán nem arra az életformára készült föl lelkileg, amelybe háborús sérülése juttatta; azt meg egyenesen leírni is alig merem, hogy éppen vadórét, Mellorsot vonja be alighanem mégiscsak kissé embertelen játszmájába. Ezt ugyanis társadalmi helyzetéből fakadó szemléleti korlátai tesziki lehetetlenné; végső fokon mindaz, amiért megalkotója mint szimbólumot (is) életre hívta. Vagyis Clifford embertelensége, ami különösen a válás makacs megtagadásában jut végül kifejezésre, éppúgy konvenciók meg-szabta keretek közt marad, mint emberi volta.

Aminék azért mégiscsak meg kellene lennie benne valahol, s elkerül-hetetlenül felszínre is kellene jutnia, ha Lawrence rá merte volna szólni magát, hogy igazán behelyezkedjen figurájába.

*

Legalábbis a másik két szereplőhöz, Lady Chatterley-hez, vagyis Con-nie-hoz, illetve Mellorshoz viszonyítva.

Akik közül mindenképpen Mellors igazán egyéniség — vadór létére egyáltalán nem egyszerűen az a keménylegényes „primitív pasas”, ami-lyennek a regény már említett filmváltozatában láthattuk. Sőt annyira egyéniség, hogy Cliffordnak ahhoz, hogy vele szemben alulmaradjon, „nincs is szüksége” rokkantságára. És mivel Lawrence sok szempontból a maga alteregójának szánta, bizonyos értelemben pedig a szócsövének is, akinél az időnkénti tájszólásban való megszólalás nagyon is célzatos póz, gunyoros lereagálása alárendelt helyzetének, nem csupán meglehe-tősen műveltnek és olvasottnak mutatja meg, hanem egy sajátos, tuda-

tosan vállalt magatartás, illetve életszemlélet hordozójává is megteszi tulajdonképpen. Antiracionalista, technika- és civilizációellenes, pénzt és sikert megvető anti-értelmiségivé végeredményben, aki a maga szexocentrikus látásmódjából egyfajta ideológiát is csinál, úgyhogy, figyelembe véve még maga választotta remeteségét, perifériára szorultságát, szinte a hippi-ség valamiféle előfutárát is láthatjuk benne. Akár, mert „virággyerekeként” is megmutatkozik, naivan tapogatózó utópisztikus megnyilatkozásairól pedig egyenesen a környezetvédő „zöldek” jutnak eszünkbe. Voltaképpen tehát előrevetítése egy típusnak, amely a technikai civilizáció ellenhatásaként napjainkban általánosan ismertnek számít. Ezért is hat ma talán kevésbé valószínűtlennek, mint amilyenek a könyv megjelenésekor tűnt bizonyára sokak szemében. Ámbár ha önmagában nézzük is, Mellors annyira valószínűtlen csupán, amennyire minden igazi egyéniség az — nemcsak regényhősként, de a valóságban is.

Connie ellenben inkább nagypolgári származású arisztokrata-feleség csupán, aki az akkor szokásosnál kissé talán nagyobb szabadságban nőtt fel, művelt, neveltetése folytán művészet- és irodalomkedvelőnek is mondható valamennyire. Így lesz, inkább házastársi kötelességből, de igazi „összedolgozottság” nélkül, Clifford irodalmi próbálkozásai idején, annak segítő munkatársa is. Anélkül, hogy igazán intellektuális alkatú nő lenne, mivel „asszonyi kiteljesedését” bizonyos intuíciók ugyan előlegezik, autentikus nézetei azonban nincsenek, amiért is könnyen magáévá teheti férfitartnerének szemléletét — azután, hogy nemiségének hatása alá kerül, úgy is mondhatnánk, rabjává válik. Ezért tetszik megmosolyogtatóan gyerekesnek, amikor férjével vitatkozva tulajdonképpen szeretője nézeteit szajkózza: „Az emberi test most fog csak valódi életre kelni. A görög korban biztatóan ébredezett már, de Platón és Arisztotelész megölte, a maradékkal pedig Jézus végzett. Most kel csak igazán életre a test, most támad fel sírjából. És az emberi test élete szép lesz, gyönyörű lesz a gyönyörű világegyetemben!” Még ha ezt közvetlenül az váltja is ki belőle, hogy Clifford, meglehetősen rossz pillanatban, egy ostobának tetsző misztikus könyvet dicsér, amely szerint „a világ fizikailag sorvad, lelkileg viszont emelkedik”, illetve „a fizikum csak teher-tétel”, úgy tetszik, mégiscsak azért menekülve ebbe a túlságosan is átlát-szó önvigasztalásba, mert megalkotójából hiányzik a bátorság mélyebben bemelegedni abba a különbejáratú pokolba, ahonnan Cliffordnak nincs kilépése. Úgy is mondhatnánk, ezért bizonyul Clifford ebben az epizódban túlságosan is szimbólumnak csak.

Mégis ő, Connie, az első számú „átélője” a regényben történeteknek, legtöbbet „őbenne” vagyunk. Erdőbe vezető útjain jobbára őt követjük, s így Mellorsot is többnyire rajta keresztül érzékeljük, már-már a szó szexuális értelmében is, mondhatni nővé váltan egy kicsit, a férfi „fallikus narcizmusát” is mintegy általa látva. Kétségtelenül írói bravúrnak köszönhetően, ám egyben az íróról árulkodón is.

Mellors bizonyos értelemben szintén szimbólummá növi ki magát. Elsősorban azért, mert, mint a férfiasság megtestesítője, „a nőt rabul ejtő idegen hatalom”-ként jelentkezik. Tudatos szinten is, abban is megnyilvánulva, hogy ez a különös figura a mitológiai Pán alakjában testet öltött „fallikus kultúra” rajongójaként és újrafeltámasztásának reménytelenül utópista prófétájaként is megmutatkozik, azzal összefüggésben, hogy múltjának, szexuális előéletének legfőbb problémáját éppen az jelentette, hogy korábbi kapcsolataiban férfiassága domináló törekvéseinek nem tudott maradéktalanul érvényt szerezni. Házassága, amint arról Connie-nak is vall, elsősorban azon futott zátonyra, hogy saját „férfiúi akaratával” felesége a maga „asszonyi akaratát” helyezte szembe, innei ellenszenv az emancipáltságra törekvő nőkkel, nem utolsósorban Connie nővérevel szemben is — ami, figyelembe véve, hogy újabban mind gyakrabban esik szó a szakirodalomban a nőemancipációs mozgalmak, illetve az ipari társadalom „elférfiatlanító” vagy éppen potenciázavarokat okozó hatásáról, akár szintén a regény egyik lényegre tapintó momentumaként vehető számba. Azzal összefüggésben is, hogy Mellors Connie-val való kapcsolata éppen azért lesz a férfi, de az asszony számára is ideális, mivel Connie önátadása, alárendelődése maradéktalan és tökéletes, egészen az énfeladásig. És mivel boldogságot eredményez, még kívülről szemlélve se túl sajnálatos. Főleg, mert Connie „énjének” nincs is igazán olyan, elsősorban intellektuális része, amiért „kár lenne”, bármennyire ott érezzük is ebben az énfeladást célzó követelésben — szexuális alapra helyezve — „az asszony kövesse urát” patriarchális parancsolatát. Ami legfeljebb azért lehet úgy-ahogy rokonszenves, mivel Mellors a maga szexuális hatalmát mindenekelőtt gyengédsége révén, sőt annak fontosságát hangsúlyozva érvényesíti. Meg persze azért is, mert Connie és Mellors magányosságában, hajótöröttként való egymásra találásában, van valami együttérzést keltő és lefegyverző is.

Ez azonban a lényegen mit sem változtat. Még hozzá azért nem, mert a férfiúi dominanciát nemcsak gyengédség segítségével „szokás” érvényesíteni, illetve a gyengédség gyakran a terrorizáló brutalitás ellensúlyozására is szolgál, vagy a feltétlen engedelmesség jutalmazását jelenti, sőt a stricik, a „makrók”, a hímnemű kitarítottak különféle tájfajtaí nagyon is tisztában vannak alkalmazásának módjaival. És általában is a „fallokráció” az a Mellors, illetve Lawrence felvázolta képlete sok mindenre asszociáltat. Jelentheti a „daliás primitívet” is, ennek a típusnak szexuális hatalmát értékesebb, de akaratgyenge nők felett, illetve győzelmét tehetségesebb, de kevésbé „férfias” vetélytársak felett is, számomra, hogy regényfigurákkal példálódzak, nem utolsósorban Roger Martin du Gard *A Thibault családjából* Hirschet, azt az afrikai gyarmatonkon gyanús üzemeket folytató kalandort is, akihez, annak egyetlen szavára, az általa már sokszor megalázott Rachel, bármennyire szereti is Antoine-t, azonnal kész visszatérni. Vagyis a Harcost, sőt a Rablót, a Zsarnok

Apát, a Törzsfőt, a Királyt. Mindazt, amit legtökéletesebben talán az az indiai szobrocška jelképez, amelynek elég a címét ideírni csak: „Legyőzött ellenségének holtteste felett szeretkező hadvezér”. Valamint, amihez elsősorban mégsem a humánus képzeleti tapadnak.

Akkor sem, ha ez jelenti az „ősmúltat”, a szexualitás vonatkozásában az eredeti beprogramozást. A hímneműség szétbogarozhatatlan összefonódottságát az agresszivitással, az állati múltunkból kísértő „hímbüszkeséget” és „nőstényalázatot”, ami a majomhordák esetében nemcsak az eltérő neműek dominanciaviszonyaiban van jelen, hanem az azonos neműekének is mintájává lesz, úgy szimbolizálva az erőviszonyokat, hogy a behódolást a pázrás nőstény póza jelenti, amit aztán a hím magatartást felvevő erősebb fél, nemétől függetlenül, pázró mozdulatok imitálásával szokott nyugtázni. Ugyahogy ezért is nehéz volna tagadni, hogy mégsem egészen alaptalanul lett a „férfias” a domináló és a „nőies” a behódoló magatartás színönimája, s hogy enek a kétféle pólusnak, a sokféle szociális és kulturális áttétel mellett, az eredeti biológiai formája is megmutatkozik az emberi társadalomban. Korunkban meg, paradox módon, mintha éppen a nemek közötti kapcsolatok kevésbé formálissá válásával, a hagyományos erkölcsi normák leépülésével és a nők (sokszor látszólagos) szexuális felszabadultságának növekedésével párhuzamosan fokozódott volna a férfiak egy részének „kemény” terrorizáló magatartása. Legsúlyosabban a „galerik” fiataljainak végletesen primitivizálódott kapcsolataiban, sokszor egyenesen a „majommintát” teremtve újra.

Kevés bizalmat támasztva a „fallikus kultúra” iránt, nem sok esélyt kínálva a „szexuális éden” utópiájának általában sem.

*

Valahányszor az ember, kiutat keresve a jelen szorításából, az utópia felé tapogatózik, rendszerint két irányban indul el: a múlt és a jövő felé. Eleinte inkább az „elvesztett paradicsomot” vélve megtalálni a múltban, ám valójában a jövőhöz mintát keresve. Hogy azután szokás szerint kiderülhessen: ami a távoli utókor egy pontjáról nézve létezőnek tűnt, visszavetített vágyálom csupán. Amiért is attól tartok, Lawrence Mellors képviselte múltbavetítését illetőleg sem áll a helyzet másképpen. Bármennyire meglegyenek is ennek a maga rousseau-inak és wagneri—nietzscheinek mondható kultúrtörténeti előzményei, amelyekhez nyilván Freud akkor még frissnek számító hatása is hozzájárult, messzemenően befolyásolva Lawrence életérzését és vitalista világlátását. Mert ez a kergetőző nimfák és szatírok képét idéző visszavetítés akár arra is figyelmeztethet, mennyire félrevezető lehet egy letűnt kor kultúrájának eszményeiből közvetlenül annak valóságára következtetni. Figyelmen kívül hagyni, hogy a Connie által is visszhangzott görög példán belül mindaz,

amit Pán (és Dionüsszosz) jelent, már maga is idealizáló visszavetítés, egy, már a polisz szabályozottabb világában fogant anarchisztikus igény a minden gáttól mentes szexuális szabadság iránt, ami a kultikus gyakorlatban az eléziumi misztériumokban és más orgiaszerű jelenségekben találta meg a maga kiútját. Vagyis megszervezetten és mesterséges gerjesztés segítségével. Alighanem „fallikusan” is, férficentrikusan, mivel ugyanezen kor hétköznapjait a hetérák jelentették, legalábbis az uralkodó réteg számára. Többnyire nyilván nem az Aszpázia szintjén állók, ám-bár Engels alighanem mégiscsak joggal lát jellemző paradoxont abban, hogy az első művelt nők a történelem folyamán éppen a legősibb mesterség űzői közül támadtak. Na de eszünkbe juthat az a törvény is, amely az athéni házassági törvényt arra kötelezte, hogy legalább egyszer havonta feleségükkel is éljenek házasságot.

Platónnak és Arisztotelésznek tehát, hogy újra Connie gyermeteg gondolatára utaljak, aligha azt kellett „megölnie”, ami ebben a korban oly „biztatón ébredezett”. Mi sem természetesebb viszont, hogy az emberi gondolkodás bíráló és vizsgálat tárgyává tegye azt, ami az övé végeredményben. Mert hát az értelem már csak ilyen, mindent kisajátít, magáévá tesz, szétszed. A szexualitást is, ami éppen azért látszik értelmetlenes erőnek, mivel az értelem képtelen maradéktalanul a maga hatáskörébe vonni és irányítani, annak ellenére, hogy végső fokon saját terméke.

Vagy inkább a tudaté, az agyé, mert az emberi szexualitás éppen azért vált még biológiai mechanizmusát tekintve is különbözővé az állatitól, mivel az agy, közelebről az emlékezés képessége, a fejlődés egy pontján túl képessé vált felidézni és újrakeresni azt, amire alacsonyabb szinten még csak a gének programja, illetve a hormonális rendszer egyoldalúan kényszerítette. Olyképpen, hogy a történeteket, amint lejátszódtak, az újabb belső, illetve külső impulzusig, annak rendje és módja szerint elfelejtette. Vagyis a fejlődés egy fokán túl már nemcsak az agy kapott impulzusokat a hormonális rendszertől, illetve a külvilágtól, ha az a rögtöni lehetőséget kínálta, hanem a hormonális rendszer is az agytól, a tudattól, az emlékezet mozgásba hozta fantáziától. Nyilván már a „szubhumán főemlősök” szintjén, legalábbis innen eredeztethetőnek látszik a majmok szakadatlan, időszakokhoz nem kötött nemi élete, ám alighanem különböző manipulációik, nagyon is emberinek tetsző perverziók is innen erednek. Éppúgy, mint sajátos „spekulációik” is a szexualitással, nem utolsósorban az a „felismerésük”, hogy a szexuális felkínálkozás pózával le lehet szerelni az erősebb agresszióját — ami akár a prostitúció állati előképe is lehet. Annyiban legalábbis hogy na lám, ami eredeti rendeltetése szerint a fajfenntartást szolgálja, nem csupán öncélú gyönyörszerzésre, hanem egészen másra is felhasználható.

Már-már azt a gondolatot sugallva, hogy értelem és szexualitás „együttélése” soha nem is volt harmonikus igazán. És ha meggondoljuk,

ezen még csak csodálkoznunk sem kell különösebben, legalábbis, ha nem ragaszkodunk a természet tökéletességének fikciójához, ami különben is a teremtő tökéletességének képzetével áll összefüggésben. Ugyhogy már csak ezért is indokoltnak látszik azt is feltételezni, hogy a kölcsönös és spontán örömszerzés a történelemelőttiség és a történelem egyetlen szakaszában se volt magától értetődő jelenség. Sem a primitív törzsi társadalmakban, ahol se szeri, se száma a legkülönbözőbb tabuknak és megkötéseknek, valamint az orgiaszerű kultikus jelenségeknek, tehát már itt is az irányított kanalizálási megoldásoknak, sem pedig a korai magaskultúrákban, ahol viszont már — például a *Káma-szútra* tanúsága szerint — egyenesen a problémák maiságán döbbenhetünk meg. „Örök” voltunkon, ha úgy tetszik.

Legfőbb tanulságnak azt látva, hogy az értelemnek a szexualitással mindig is „meggyúlt a baja”. Úgy is, hogy mint destruktív és a társadalmat dezintegráló erőt féken tartsa és szabályozza, de úgy is, hogy, amennyire lehetséges, minél inkább örömforrást jelenthessen az ember számára. Végül, de nem utolsósorban pedig úgy, hogy ezt a két szempontot összeegyeztesse egymással.

*

Létezik azonban az értelemnek egy, a szexualitáshoz való egészen másfajta, elidegenítő viszonyulása is. Valami, ami alighanem az értelem „önerejéből” fakad, annak „szabadságvágyából”, lázadásából a szexualitás hatalma ellen. Arra készítetve az embert, hogy hosszabb-rövidebb időre kilépjen a hatóköréből, hogy elfordulva tőle, mintegy mellékesnek tekintse, vagy éppen bűnösnek, alantásnak, undorítótnak. Aszkézisba meneküljön előle, vagy pedig feléje forduljon ugyan, de — rajta kívül maradvá vegye szemügyre. Felülnézetből, bírálólag és tanulmányozva. Hideg fejjel, mégis gyerek szemmel rácsodálkozva. Mert hát csakugyan, van ennek a szemléletnek bizonyos köze a gyerekekhez is, annyiban, amennyiben számukra a szexualitás, illetve a szerelem értelmetlen és érthetetlen bolondériája a felnőtteknek. Ugyanakkor nagyon „felnőtt” is ez a szemlélet, mivel a gondolkodás talán legfelnőttebb megnyilvánulásához, az önmagunktól való elvonatkoztatás képességéhez van köze mindenekelőtt. Amire a személyes helyzetek fokozottabban hajlamossá tehetnek ugyan, például a kirekesztettség állapota az elkerülhetetlenül hozzátartozó irigységgel együtt, a vallásosság „szexellenessége”, ám eredhet csömörből is, végső fokon azonban intellektusunk, kritikai érzékünk, önerejéből fakadóan is ilyen irányban tendál. Ennek fejlettsége viszont korok és kultúrák függvénye is, aszerint, mennyire jellemző rájuk az elvonatkoztatás képessége iránti igény, a tárgyilagosság követelménye. Vagy éppen a komikum, a humor, a groteszk iránti érzék — ami megint csak a kritikus látásmód egyik fajtája. Ezért is sajátja az ilyen

szemlélet eluralkodása a racionálisabb és kiábrándultabb koroknak, érdekes, de nagyon is jellemző módon olyan időszakoknak, amelyekre a szexualitás „túlburjánzása” is jellemző. Alighanem az egyensúlyt helyreállítani kívánó arányérzékkel összefüggésben.

Amde van ennek az elidegenítő szemléletnek egy „ősprimitív” formája is: a szexualitás kinevetése. Aminek megint csak köze lehet a gyerekeséghez, csak hát a gyerekek nevetésének is, mint minden nevetésnek, alapja mindig egyfajta intellektuális felismerés, bármennyire értetlenségből fakadjon is. Am hogy mégsem pusztán gyerekreagálásról van itt szó, azt akár Lévi-Strauss meztelen nyambikvara-indiánjai is példázhatják, akiknek kedvelt szórakozása (vagy már csak volt talán) az esti tűz mellől félrevonuló párok meglesése, megzavarása és kinevetése, mintha csak fenn sem állna annak lehetősége, hogy máskor éppen a kinevetők legyenek a kinevetettek. Arra utalóan, hogy a szexualitás neveléséges oldala mindig akkor válik láthatóvá az ember számára, amikor éppen kívül van rajta. Ekkor képes csúfolódó szolgálként számárfület mutatni a gazdának, amikor az nem néz rá éppen. Vagyis hát igencsak mélyeknek látszanak a gyökerei mindannak, ami a szexualitást a komikum és a humor kiapadhatatlan forrásává avatja, legyen szó akár a mindennapok ilyen megnyilvánulásairól, akár a művészetről és az irodalomról. Boccaccióról például, aki *Dekameron*jának vaskos történetei bevallottan is boldogtalan szerelmeseknek ajánlja, természetesen „pótkielésre” is lehetőséget nyújtón kínálva gyógyírként a szerelem kinevetését — alighanem inkább a szexualitását, figyelembe véve, hogy a kor fogalomalkotása, illetve nyelve, a dantei—petrarcai égi modell létezése ellenére, még nem tett túl nagy különbséget a kettő között. Innen ered tehát az erotikus humor, mintegy a szexualitást glorifikáló szemlélet és az ezt kifejező kulturális megnyilvánulások ellenhatásaként. Alighanem külön a „fallikus kultúrát” illetőleg is. Éppen mert a fallosz, látszólagos „autonómiája” és erőt megtestesítő volta miatt, valamiképpen a „hatalomtartónak” is szimbóluma, s mert mint ilyenhez „büszke” és „heroikus” képzetek is fűződnek, amelyek viszont, eredeti vonatkozásukban is, mindig kihívják karikírózó és parodizáló hajlamainkat. Ezzel magyarázható nyilván a modern erotikus és pornóirodalomban is a komikum és a humor előtérbe kerülése, a korábban Lawrence által is égbe emelt kisszerűségének érzékeltetése végeredményben.

Mögüle pedig riasztó kép bukkan elő. Mert amint tárgyunkat a neveltségesség torzító lencséje nélkül kezdjük szemlélni, egyszeriben korunk szexualitásának sivársága, megdöbbenő elszemélytelenedése mutatkozik meg. Valahogy úgy, mint Bertolucci *Az utolsó tangó Párizsban* című nevezetes filmjében, amely korunk szexualitást prezentáló művészetében joggal tekinthető határkőnek, egyben pedig „csődjelzőnek” is. Akár még válasznak is Lawrence egyszerre taburomboló és mítoszteremtő regényére, azt jelezve, hogy a lawrence-i utópia ugyan-

úgy utópia ma is, mint megszületésének pillanatában, mivel helyette az következett be, amire, mint veszélyre, Lawrence-nek nem akármilyen érzékenységgel még nagyon is kezdeti fázisában sikerült rátapintania. Hasztalanul állítva föl vele szemben a maga eszményeinek vélt ellen-világát.

*

„Nem hiszek ebben a világban, a pénzben, a karrierben, nem hiszek ennek a civilizációnak a jövőjében. Ha van egyáltalán jövője az emberiségnek, bizonyos, hogy egészen más lesz, mint a jelene” — mondja egy helyen Mellors, ám amikor Connie megkérdi: „Milyennek kellene lennie a jövőnek?”, csak így válaszolhat: „Isten tudja. Megérezem néha, érzek valamit, elkeveredve a dühömmel. De hogy mi is légyen az, magam sem tudom.”

Úgyhogy, valójában bevallottan is, ez jelzi leginkább Lawrence szerint a szexuális kapcsolatot emelkedetten, mintegy a misztériumok szintjén kellene átélni, amit korunk tudományos világképe aligha segít elő, azaz nyilván misztikusnak-mitikusnak számító kultúrába ágyazot-tan volna lehetséges csak — nem beszélve arról, hogy a letűnt kultúrák inkább utólag látszanak ilyennek csupán. Korunkhoz viszonyítva csak, amelynek végletesen elanyagiasodott, elgépiesedett és „elelektronizálódott”, de a fejlődés kérérlhetetlen logikája folytán létrejött valóságában ez a misztériumig menő bensőségesség legfeljebb kivételesen gazdag és ilyen irányban orientálódott személyiségek esetében képzelhető el, „tömegméretekben” viszont semmi esetre. Főleg, mert az ehhez szükséges belső feltételek vagy megvannak valakiben vagy nincsenek, ám aligha taníthatóak. Ilyennek inkább csak a szexualitás „technikája” bizonyul, többnyire mégse a vártakat eredményezve. Amiért is a távlatot legfeljebb a „téves úton haladó emberiség” pályájának valamilyen radikális korrekciója jelenthetné — csak hát aligha képzelhető el, hogy ez éppen a „szexualitás kiteljesedése” érdekében történjen. Eltekintve attól, hogy bármennyire természetes szükségletről és örömforrásról legyen is szó, életcélként képtelenség, valójában „a semmi” leplezésére szolgál. Sőt ugyanez állhat akár a szerelemre is, akkor is, ha „vissza a szerelemhez” jelszava, számos más neokonzervatív részgazsággal együtt, mégoly indokoltnak is látszik. Mivel egymás szeretéséért élni, ha ez nem jelent egyben valamilyen önmagán túlmutató cél, „ügy” érdekében vállalt szövetséget is, aligha lehet több a világ embertelenségéről tudomást nem vevő páros vagy legfeljebb családos begubózásnál a magunk kis boldogságába, ami még a „nagy szerelmet” is kisszerűvé teszi végeredményben. Csak hát hol van ilyen cél? Mármost az ember önproduktójának önmagába visszacsatolódo életkörén túl.

Elképzelhető viszont civilizációnk valamilyen összeomlása is — nem

is kell hozzá okvetlenül atomháborúra gondolnunk. Csakhogy ez esetben a mindenekelőtt ismét csak értelmükre utalt újrakezdőknek kisebb gondjuk is nagyobb lenne gyönyörök keresésénél. Annál is inkább, mivel ez az élvezetközpontúság különben is a jólétben élők jellemzője, azoké a „jóléti társadalmaké”, amelyek éppen annak az ipari civilizációnak köszönhetik létüket, amelynek következménye az emberi kapcsolatok olyan méretű elszemélytelenedése és „elmechanizálódása”, hogy abból a szexualitás, mivel jellegében maga is ennek termékeként létezik, legfeljebb kábítószerként kínálhatja a menekülés illúzióját. Személytelenül és mechanikusan, mint minden más megnyilvánulása is annak a világnak, amely a menekülés reflexét valójában kiváltja.

